

G'O'ZA SELEKSIYASI USHUN TOLA CHIQIMI YUQORI BO'LGAN BOSHLANG'ICH ASHYO

Maloxat Babamuradovna Xalikova q.x.f.d., professor,
PSUYAITI laboratoriya mudiri. halikovamalohat@rambler.ru

Sayyora Erkinovna Soriyeva
O'GRITI tayanch-doktoranti

Annotatsiya. *G'o'za kolleksiyasidan olingan tola chiqimi 38.0-42.0% bo'lgan namunalar xo'jalik belgilar majmui bo'yicha o'rganildi va vertitsillez vilti zararlamagan, eng yuqori tola chiqimiga ega bo'lgan 11 ta namuna ajratildi. Bu namunalarning o'simliklari orasida tola chiqimi 44,0% gacha bo'lgan o'simliklar uchradi. Ajratilgan namunalarda analitik seleksiya uslubida tadqiqotlar amalga oshirildi. Tadqiqotlarda ushbu namunalardan boshlang'ich manba sifatida foydalanish tavsiya qilindi.*

Kalit so'zlar. *Kolleksiya, namuna, oila, tola chiqimi, tanlov, duragay, boshlang'ich ashyo.*

INITIAL MATERIAL FOR COTTON SELECTION WITH HIGH FIBER YIELD

Abstract. *Samples with a fiber yield of 38.0-42.0% from the cotton collection were investigated on a complex of economic characteristics and 11 samples were selected with the highest fiber yield, not affected by verticillium wilt. Plants with a fiber output of up to 44.0% were found among the plants of these samples. Analytical selection method researches were carried out on selected samples. It was recommended that these samples be used as starting material in studies.*

Keywords. *Collection, sample, family, fiber output, selection, hybrid, initial material.*

KIRISH

Keyingi yillarda ekologik muhitning o'zgarishi, ya'ni tuproqning sho'rlanishi, suv tanqisligi, garmisel ta'sirining oshib ketishi hamda kasallik va zararkunandalarning yangi agressiv irqi va populyasiyalarning paydo bo'lishi natijasida ishlab chiqarishda ekilayotgan g'o'za navlarining tola sifati va hosildorligi pasayib ketmoqda. Shuning uchun bunday navlarning qimmatli belgilarini yaxshilashda Respublikamizda mavjud g'o'za genofondidan foydalanish va genetik jixatdan boyitilgan hosildor,

tezpishar, tola sifati yuqori, kasallik va zararkunandalarga bardoshli, kam suv talab qiladigan, abiotik omillarga chidamli g'o'za navlarini yaratish dolzarb vazifadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

G'o'za ekini qadim zamonlardananoq asosan tolasini uchun ekilgan. Ishlab chiqarishga tola chiqimi yuqori bo'lgan navlarni joriy qilish katta ahamiyatga ega. Shuning uchun ham boshlang'ich ashyoni baholashda, uni tanlashda tola chiqimiga alohida e'tibor beriladi. Tola chiqimi murakkab poligen belgi bo'lib, har xil omillar ta'sirida o'zgarib turadi va nav hamda namunalarda 25-40% gacha bo'ladi [2].

M.F.Abzalov ning ta'kidlashicha, g'o'zaning *G.hirsutum* L. turida tola chiqimining shakllanishi murakkab belgi bo'lib, genlarning murakkab o'zaro ta'siri nazoratida o'tadi [1].

M.Xalikova g'o'zaning yovvoyi poliploid *G.tomentosum* Nutt. ex Seem. turi ishtirokidagi duragaylarning dastlabki bo'g'inlarida tola chiqimi bo'yicha ko'rsatkich 41,5% gacha bo'lganligini ta'kidlab o'tgan [3].

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda tadqiqotlarimizda PSUEAITIdagi g'o'zaning jahon kolleksiyasida mavjud bo'lgan ayrim *G.hirsutum* L. turi namunalarini asosiy qimmatli xo'jalik belgilari, xususan, tola chiqimi bo'yicha o'rganishni maqsad qildik. Tadqiqotning ob'ekti bo'lib Paxta seleksiyasi, urug'chiligi va etishtirish agrotexnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti (PSUEAITI) qoshidagi g'o'za kolleksiyasidagi oldingi tadqiqotlarda o'rganilmagan *G.hirsutum* L. namunalari xizmat qildi. Tajribalar 2022 yilda O'simliklar genetik resurslari ilmiy-tadqiqot instituti tajriba dalasida olib borildi. Mart oyida kolleksiyada mavjud bo'lgan tola chiqimi yuqori (38.0-42.0%) bo'lgan quyidagi namunalar ajratilib, dala sharoitida ekish uchun tayyorlandi va aprelning ikkinchi o'n kunligida 15 uyachali qilib ekildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Umumiy tadqiqot dizaynidan kelib chiqib 2022-yilda mavzu bo'yicha 2 yo'nalishda tajriba qo'yildi. Bunda g'o'za kolleksiyasidan ajratilgan tola chiqimi yuqori bo'lgan namunalar qimmatli-xo'jalik belgilari majmui bo'yicha o'rganildi va ulardan diqqatga sazovor bo'lganlari o'rtasida duragaylash o'tkazildi.

Seleksiya ko'chatzorida oldingi tadqiqotlarda yaratilgan tola chiqimi yuqori bo'lgan oilalar asosida olingan tizmalar taqqoslab o'rganildi va yakka tanlovlar o'tkazildi. Birinchi tajribada ramunalar birinchi hosil shoxi joylashgan bo'g'in, bir o'simlik-dagi ko'saklar soni, bosh poya balandligi, bitta ko'sakdagi paxta xom-ashyosining vazni, tola chiqimi, tezpisharligi bo'yicha andoza S-6524 naviga taqqoslab o'rganildi va tola chiqimi eng yuqori bo'lgan va viltga bardoshli bo'lgan 11 ta namuna ajratib olindi (жадвал). Bir o'simlikdagi ko'saklar soni hosildorlikni belgilaydi.

Ajratib olingan namunalarda bu ko'rsatkich 10.2-16.8 donani tashkil etdi. Bu ushbu namunada bitta o'sumlikdan olinadigan hosilni 59.1-97.44 g/o'siml. bo'lishini bildiradi. Bosh poya balandligi tajriba yilida biroz pastroq bo'ldi va 71.0-88.8 smni tashkil qildi. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, namunalarning tola chiqimi 38,2-42,5% ni tashkil qildi. Bu namunalarning o'simliklari orasida tola chiqimi 44,0% gacha bo'lgan o'simliklar uchradi.

**Ajratib olingan kolleksiya namunalarining ayrim qimmatli xo'jalik
kop'rsatkichlari, 2022 y.**

№	PSUEAITI katalog raqami	Birinchi hosil shoxi joylashgan	Bir o'simlikdagi ko'saklar soni	Bosh poya balandligi, sm	Unib chiqqandan birinchi sak	Tola chiqimi, %	Bitta ko'sakdagi paxta xom-
1.	05046	4,2±0,5	12,7±0,9	73,0±1,7	101.6±2,9	39,0±1,1	6,2±0,5
2.	07146	4,8±0,1	16,8±1,4	72,8±6,6	100,7±1,3	42,1±1,7	5,8±0,1
3.	07282	4,8±0,1	15,7±8,3	78,8±1,1	105.5±3,1	39,2±1,8	5,2±0,1
4.	07531	5,0±0,1	13,1±1,5	78,3±1,9	107,0±0,1	39,4±1,2	5,5±0,1
5.	07573	4,9±0,1	13,6±0,3	71,0±0,06	102,7±2,4	38,2±1,3	6,1±0,1
6.	08016	4,2±0,1	13,6±0,03	82,5±1,0	103,5±1,2	41,4±1,8	5,2±0,1
7.	09934	4,9±3,6	10,2±0,8	76,2±0,02	104,0 ±1,1	38,6±2,1	5,8±3,6
8.	010031	4,5±0,1	12,0±0,08	87,6±0,5	105.4±0,4	40,4±1,8	5,5±0,1
9.	010131	4,1±3,7	14,0±0,5	88,8±1,0	105.0±0,5	39,7±2,4	6,1±3,7
10.	010740	5,0±0,1	14,7±0,9	77,7±0,04	104.0±0,3	42,1±1,5	6,0±0,1
11.	011375	4,4±0,5	13,8±0,9	79,1±0,05	104.1±0,4	42,5±1,8	6,4±0,5
12.	S-6524	4,6±0,1	13,8±0,9	86,0±0,8	108,2±1,1	35,6±1,7	5,7±0,1

(andoza)

Unib chiqqandan 1-ko'sak ochilishigacha bo'lgan davr biologik tezpisharlik ko'rsatkichi bo'lib hisoblanadi va namunalarimizda bu ko'rsatkich 100.7-105.5 kunga teng bo'ldi.

Duragaylash ko'chatzorida 05046, 07146, 05046,07573,07146, 010740 namunalaridan foydalangan holda chatishtirish amalga oshirildi. Bu yilgi havo haroratining yuqori bo'lganligi chatishish samaradorligining past bo'lishiga olib keldi.

Bu ko'rsatkich 38,0-72,0% ni tashkil qildi va keyingi avlodni o'rganish uchun yetarlicha ko'saklar terib olindi.

XULOSA

G'o'za kolleksiyasidan ajratilgan tola chiqimi yuqori bo'lgan namunalar qimmatli-xo'jalik belgilari majmui bo'yicha o'rganilib, ulardan tola chiqimi eng yuqori bo'lgan, vertitsillyoz vilti bilan umuman zararlanmagan 11 ta namuna ajratib olishga muvaffaq bo'lindi. Ajratib olingan namunalarda birinchi hosil shoxi 4,2-5 bo'g'inlarda joylashdi. Bosh poya balandligi 71,0-88,8 sm, bir o'simlikdagi ko'saklar soni 13,1-16,8 dona, bitta ko'sak vazni 5,2-6,4 g, tezpisharligi 100,7-107,0 kun oralig'ida bo'lganligi kuzatildi. Olingan natijalar bu namunalardan keyingi tadqiqotlarda boshlang'ich ashyo sifatida foydalanish mumkinligini tasdiqlaydi. Keyingi tadqiqotlarimiz davomida ajratib olingan namunalar va birinchi avlod duragaylari o'rganiladi va belgilarning shakllanishi tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abzalov M.F. *Gossypium hirsutum* L. g'o'zada genlarning o'zaro ta'siri.- Toshkent: Fan, 2010. -141 b.
2. Korenev G.V., Podgornyy P.I. *Rasteniyevodstvo s osnovami seleksii i semenovodstva*. M.: Agropromizdat, 1990. -574 s.
3. Xalikova M.B. *G.tomentosum* ishtirokidagi turlararo bekkross duragaylarning so'ruvchi zararkunandalarga bardoshlilik. – Q-x. fan nomz. dis. avtoref. -Toshkent, O'zG'SUITI, 2004.-20 b.